

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 349.3:364.044.26-058.862

*Баран Анжеліка Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права юридичного
факультету Тернопільського національного
економічного університету*

ПРАВА ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ

Проаналізовано проблеми реалізації таких прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як право на виховання у сім'ї, право на повне матеріальне забезпечення, право на забезпечення житлом, право на охорону здоров'я, право на працевлаштування, право на захист під час збройного конфлікту. Виявлено, що права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавчо врегульовані, проте існує проблема у нестійкій економічній ситуації в Україні, через що законодавчо встановлені соціальні стандарти та гарантії не відповідають реальним потребам громадян, у т. ч. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, усиновлення, опіка, піклування.

Баран А. В.

Права детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки в Украине: проблемы реализации и защиты.

Проанализирована проблема реализации таких прав детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, как право на воспитание в семье, право на полное материальное обеспечение, право на обеспечение жильем, право на охрану здоровья, право на трудоустройство, на защиту во время вооруженного конфликта. Определено, что права детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки законодательно урегулированы, однако, существует проблема в нестабильной экономической ситуации в Украине, поэтому законодательно установленные социальные стандарты и гарантии не соответствуют реальным потребностям граждан, в том числе детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки, усыновление, опека, попечительство.

Baran A.

The rights of orphans and children deprived of parental care in Ukraine: Problems of realization and protection

The article analyzes the problem of realization of the rights of orphans and children deprived of parental care as the right to education in the family, the right to full material security, the right to housing, the right to health, right to work, to protection during war conflict. It was determined that the rights of orphans and children deprived of parental care legislatively settled, however, there is a problem in the unstable economic situation in Ukraine, so the statutory social standards and guarantees do not meet the real needs of citizens, including orphans and children deprived parental care.

Keywords: orphans, children deprived of parental care, adoption, guardianship.

Актуальність статті. У контексті розробки нової соціальної парадигми розвитку суспільства та прийняття гуманного соціального законодавства, охорона дитинства є архіважливою проблемою сучасної України. Ставлення суспільства до власних дітей відображає дійсний рівень захисту прав та свобод людини і громадянина та є індикатором можливості становлення України як правової соціальної держави та формування людини як особистості. Безумовно, основний обов'язок із забезпечення реалізації та захисту прав дітей покладено на батьків, але, як свідчать українські правові реалії, низка прав і свобод дитини є недовіреними через відсутність активної поведінки держави, особливо коли мова йде про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Постановка проблеми. В Україні діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування знаходяться поза захистом сім'ї та є найбільш соціально незахищеною верствою населення. Це свідчить про необхідність ґрунтовних досліджень, що ляжуть в основу нормативно-знакової реальності та функціонування дієвого механізму із проблем реалізації і захисту прав вищезгаданої категорії дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасній юриспруденції відома низка наукових праць, присвячених правам дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, серед яких праці Н. Опольської, В. Закриницької, С. Волкової, Н. Шелюги, Н. Погорецької та ін.

Мета цієї наукової розвідки – дослідити сучасний стан і перспективи розвитку реалізації прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують захисту з боку держави, є право на виховання у сім'ї.

Законодавець надає пріоритет сімейним формам влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Повинні виконуватись два завдання у сфері забезпечення права дитини на виховання у сім'ї: збільшення кількості усиновлених дітей і дітей, що виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, і, відповідно, зменшення кількості дітей, що виховуються в інтернатних закладах [1].

Найоптимальнішим забезпеченням права дитини на виховання у сім'ї є усиовлення. Пріоритет надається національному усиовленню.

За даними Міністерства соціальної політики України за станом на 01.09.2015 року, усиовлена 2101 дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування, з них: громадянами України – 1582 дітей, іноземними громадянами – 519 дітей (2012 р. – 806 дітей, 2013 р. – 674 дитини).

Незважаючи на проведення антитерористичної операції, протягом 2014 р. у Донецькій області було усиовлено 238 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (українцями – 192, іноземцями – 46), у Луганській – 64 (українцями – 53, іноземцями – 11).

Проте на обліку в регіонах ще перебуває понад 21 тисяча дітей, які можуть бути усиовлені, майже 12 тисяч з них вже влаштовані в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, водночас вони не втратили право бути усиовленими [2, 5–6].

В Україні концепція усиовлення як форма захисту дитинства ще не утвердилася в суспільній свідомості. Усиовлення все ще розглядається як фікція біологічного батьківства. Така родинно-орієнтована концепція має наслідком те, що у законодавстві нашої країни фактично відсутній належний механізм оцінки психологічної придатності усиовлювачів до усиовлення. Натомість у тих країнах, громадяни яких всиовлюють найбільшу кількість дітей з України: США, Італія та Франція, переорієнтація усиовлення на захист дитинства привела до встановлення жорсткого механізму відбору усиовлювачів, який передбачає оцінку їхніх фізичних, психічних та емоційних здібностей бути батьками. В українському законодавстві зазначено, що при визначенні можливості дитини бути усиовленою враховуються лише наявність юридичних підстав та медична історія дитини. Натомість не згадується про обов'язковість дослідження соціальних та психологічних складових придатності чи готовності до усиовлення, які визначаються після проведення аналізу особистої та родинної ситуації дитини відповідно до Гаазької конвенції.

Одним із основних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують захисту з боку держави, є право на повне матеріальне забезпечення.

Ст. 8 Закону про забезпечення встановлено, що держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа.

Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення, виплачується стипендія в розмірі, який на 50% перевищує розмір стипендії у відповідному навчальному закладі, а також виплачується 100% заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики [3].

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 березня 2008 року № 146 «Деякі питання надання одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування» були внесені зміни до підпунктів 4 та 5 пункту 13 постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо збільшення виплати одноразової грошової допомоги з двох до шести прожиткових мінімумів дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, що

навчалися або виховувалися в навчально-виховних та вищих навчальних закладах і перебували на повному державному утриманні, та дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, що перебували під опікою (піклуванням), при їх працевлаштуванні [4].

Право на повне матеріальне забезпечення законодавчо врегульоване повною мірою. Проблема існує лише у нестабільній економічній ситуації в нашій державі, через що законодавчо встановлені соціальні стандарти та гарантії не відповідають реальним потребам громадян, у т. ч. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Однією із найбільших проблем сьогодення є забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом. Саме держава як головний гарант забезпечення прав повинна виявляти турботу про надання таким дітям житла. Для цього, перш за все, досконалим повинно бути законодавство у цій сфері, оскільки вчиняючи ті чи інші дії та приймаючи відповідні рішення, органи державної влади та місцевого самоврядування мають дотримуватися вимог, встановлених актами законодавства.

На сьогодні, вирішуючи питання щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавство йде двома шляхами: збереження за вказаною категорією осіб вже належного їм на праві власності чи на праві користування житла та надання нового жилого приміщення.

Обов'язок збереження права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа на житло, у якому вони проживали з батьками, рідними тощо до влаштування у відповідні заклади, прийомну сім'ю чи встановлення над ними опіки чи піклування, закріплений Законом про забезпечення. Також нині діючим Житловим кодексом Української РСР передбачено, що особам, які повернулися з державного дитячого закладу, від родичів, опікуна чи піклувальника, за неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення, жиле приміщення надається поза чергою [5].

Жилі приміщення вказаним особам надаються виконавчим комітетом ради за останнім місцем постійного проживання.

Визначення останнього постійного місця проживання дитини є доволі дискусійним питанням. Одні фахівці вважають, що таким місцем є місце походження дітей, інші – місце їх перебування.

Проте у такому разі слід виходити із того, що за своєю правовою природою всі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, окрім усиновлення, а саме: встановлення опіки, піклування, передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мають тимчасовий характер. У зв'язку з цим і відповідні місця проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є тимчасовими.

Отже, вирішуючи питання щодо місця постановки відповідної категорії дітей на квартирний облік, слід, перш за все, брати до уваги місце походження таких дітей.

Водночас одним із критеріїв у забезпеченні вказаної категорії дітей житлом має бути факт завершення їх перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над такими дітьми.

Дискутивним та неврегульованим вітчизняним законодавством залишається також питання щодо утримання житла, право на яке набули діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та особи з їх числа, до моменту їх повноліття, а також щодо погашення заборгованості за квартиру плату та комунальні послуги, що існувала на момент переходу такого житла у власність дитини. Зазначимо, що наявність вказаної заборгованості є доволі розповсюдженим явищем, оскільки переважна більшість дітей-сиріт, як зазначалося раніше, з неблагополучних родин [1].

Що ж стосується одного з фундаментальних прав дитини – права на охорону здоров'я, то значним недоліком сучасного законодавства України є відсутність конкретної юридичної відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків щодо здійснення заходів у цій сфері. Це стосується насамперед надання безоплатної медичної допомоги, здійснення заходів із профілактики захворювань, проведення лікувально-оздоровчих заходів із реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо.

Ще одним правом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке повинна гарантувати держава, є право на працевлаштування після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються щодо мінімального стандарту із забезпечення першого гарантованого місця, що не може бути змінено за бажанням роботодавця впродовж трьох років з моменту початку такої праці, а у разі неможливості надання такого робочого місця – встановлення грошової

компенсації на цей період, яка виплачується особі з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів [6]. Доцільно було б усунути передбачену у законодавстві можливість подвійних джерел фінансування, оскільки через недостатність коштів у бюджетах різних рівнів на практиці виникають суперечки щодо того, хто повинен виплачувати грошову компенсацію.

Водночас в Україні непоодинокі випадки порушень трудових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: укладання усних трудових договорів, недотримання режиму праці, поденна оплата, яка дуже часто є мізерною, використання праці неповнолітніх на важких та шкідливих роботах тощо. Щоб зменшити негативні прояви, які складаються у трудових відносинах між роботодавцем та дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, доцільно розробити типову форму письмового трудового договору, який повинен укладатися мінімум у трьох екземплярах і залишатися: один – у роботодавця, другий – у працівника, третій – передаватися органу опіки та піклування. Через певний проміжок часу працівники органів опіки та піклування повинні перевіряти стан дотримання роботодавцем умов трудового договору і реагувати на неправомірні дії, допомагаючи дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, захищати їхні права.

У контексті подій на сході України у 2014–2015 рр. потребує законодавчого врегулювання гуманітарне право та захист дітей під час збройного конфлікту, особливо гостро це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ратифікувавши Факультативний протокол про участь дітей у збройних конфліктах (23.06.2004) до Конвенції про права дитини [7], Україна підтвердила готовність захищати права дітей у збройних конфліктах і запобігати їх участі у них. У 2014 р. Україна вперше зіткнулася з реальною проблемою захисту прав дітей у збройному конфлікті на сході країни і виявилася до неї неготовою. На сьогодні в країні не передбачена кримінальна відповідальність за залучення і використання у збройних конфліктах осіб віком до 18 років. Також законом не визначено правовий статус дітей, які були розлучені з сім'ями, а також осіб, які перебувають у зоні АТО (немає ніяких гарантій реалізації їх соціальних прав), існують труднощі з системою реєстрації народження дітей, припинення усиновлення/взяття під опіку/передачі в прийомну сім'ю дітей із зони АТО, незабезпечення права дітей-сиріт тощо. Для вирішення цих та інших проблем в правовому полі необхідне суттєве допрацювання низки нормативно-правових актів, серед яких: Кримінальний кодекс України, Закони України «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства», «Про Збройні сили України» тощо» [8].

Висновки. Для покращення реалізації прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потрібно: привести у відповідність Державні соціальні стандарти та гарантії до реальних потреб цих дітей; для усунення неоднозначного трактування окремих приписів привести у відповідність нормативно-правові акти; доцільно було б розробити окремий Закон «Про додаткові гарантії та соціальну підтримку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; посилити відповідальність посадових осіб, причетних до забезпечення реалізації прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Література

1. *Сироти. Після 18 років проблеми тільки починаються [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soc-in.com/component/content/article/4-news/3733-siroti-pislja-18-rokiv-problemi-tilki-pochinajutsja.html>*
2. *Захист прав дитини: підсумки діяльності у 2014 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю. О. Павленка / Ю. О. Павленко. – К., 2015. – 172 с.*
3. *Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. – № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.*
4. *Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»: Постанова КМУ від 5 квітня 1994 р. № 226 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF>*
5. *Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р. №5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>*
6. *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01. 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_795*
7. *Гуманітарне право та захист прав дітей у збройному конфлікті на сході // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [/page3zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17](http://page3zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17)*